

Голові разової
спеціалізованої Вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Олександру ГОЛІКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента, кандидата філософських наук (спеціальність 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії), доцента кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Баталова Олексія Анатолійовича на дисертаційну роботу Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст», подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Актуальність теми, яку підіймає Панов Володимир Ярославович, є безсумнівною в умовах сучасних глобальних трансформацій, що охоплюють як політичну, так і культурну сфери. Дослідження мовного імперіалізму, представлене автором, має вагоме значення для розуміння як внутрішніх процесів трансформації українського суспільства, так і його зовнішніх зв'язків. Автор, використовуючи теорію мовного імперіалізму в поєднанні з напрацюваннями світ-системного аналізу, обґрунтовує вплив глобальних мовних проєктів (як російського, так і англійського) на формування сучасних імперських структур. Такий підхід дозволяє не лише описати поточні процеси, але й спрогнозувати подальші напрямки трансформацій як на рівні українського суспільства, так і в глобальному масштабі.

Вибір теми є важливим для розуміння як процесів глобалізації, так і трансформації мовної політики в умовах міжнародної конкуренції. Тема роботи має суттєве значення для досліджень сучасних геополітичних трансформацій, зокрема, ситуації після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році, що призвело до загострення в Україні питань мовної політики та культурної ідентичності. Автор підкреслює унікальність України, як периферійної країни, що перебуває під одночасним тиском принаймні двох імперіалістичних проєктів – російського та англо-американського.

Автор критикує традиційні теорії мовного імперіалізму (наприклад, Роберта Філіпсона) за обмеженість у поясненні транскультурних процесів сучасності, пропонуючи новаторське бачення, що інтегрує економічні, культурні та політичні аспекти в єдину аналітичну рамку.

Звертаючись до теоретичних положень світ-системного аналізу, мовний імперіалізм інтерпретується, як один із механізмів, що забезпечує домінування країн центру над периферією. Автор демонструє, що російська мова історично функціонувала як інструмент імперського контролю в рамках імперської, радянської та пострадянської систем, а англійська «*lingua franca*» нині виступає як засіб інтеграції України в глобальну капіталістичну систему, що асоціюється з концептом «Імперії» Майкла Гардта й Антоніо Негрі. Цей двоїстий тиск дозволяє автору висвітлити амбівалентність мовної політики в периферійних країнах, де відмова від однієї імперської мови часто супроводжується підпорядкуванням іншій.

Таким чином, вибір теми є не лише виправданим, але й відкриває нові горизонти для осмислення глобальних нерівностей через призму мови.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і складається з анотацій, вступу,

трьох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел зі 102 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, вказано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначено мету та завдання, наукову новизну роботи і практичне значення отриманих результатів, описано методи, що використовуються у дослідженні та особистий внесок здобувача.

У **першому** розділі автор досліджує суперечності між класичним імперіалізмом та мовним імперіалізмом, що забезпечує методологічну основу дослідження.

Другий розділ присвячено концептуальному аналізу поняття «*lingua franca*», що дозволяє виявити амбівалентність сучасних мовних проєктів.

Третій розділ містить прикладну частину, де проводиться аналіз впливу російської та англійської мов на українську дійсність, зокрема, після початку повномасштабної війни.

У **висновках** окреслені основні результати дисертаційного дослідження, практичне значення отриманих результатів, а також можливі напрямки їхнього подальшого використання і розвитку.

Список використаних джерел містить усі необхідні для проведення даного дослідження джерела. Автор більше спирається на закордонну англomовну літературу, однак також присутні й посилання на актуальну вітчизняну літературу з обраної проблематики.

Структура та оформлення дисертації відповідає меті, цілям та завданням здійсненого автором дослідження. Зміст, структура, оформлення дисертації та кількість публікацій відповідають вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44, та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій».

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та є складовою частиною науково-дослідної роботи «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (номер державної реєстрації: 0119U102260).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Головні результати дисертаційної роботи Панова В. Я. відповідають критеріям обґрунтованості та правдивості. Наукові положення дисертації базуються на комплексному методологічному підході, що включає порівняльний аналіз, синтез, історичний метод і світ-системний аналіз. Автор обґрунтовано доводить, що мовний імперіалізм є невід'ємною частиною глобальної системи експлуатації, в якій країни «центру» використовують «*lingua franca*» для підтримання своєї гегемонії. Результати проведеного дисертаційного дослідження у вигляді авторських наукових гіпотез, положень, висновків і рекомендацій мають високий ступінь обґрунтованості, концептуальної зв'язності і евристичності.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Аналіз тексту дисертації Панова В. Я. дає змогу зробити висновок, що результати є науково новими, оригінальними та відповідають останнім тенденціям філософської наукової думки. Новизна та оригінальність наукових результатів і висновків дисертаційної праці не викликають сумнівів і забезпечуються зверненням до актуальних та затребуваних філософських напрямків.

6. Практичне значення одержаних результатів.

Отримані результати мають значний практичний потенціал. Вони можуть стати основою для розробки рекомендацій щодо формування ефективної державної мовної політики, яка б враховувала як необхідність глобальної комунікації, так і захист національних інтересів у контексті впливу імперських проєктів. Також робота відкриває можливості для подальших досліджень у сфері мовного імперіалізму, зокрема, щодо впливу інших глобальних мов (наприклад, французької) на український простір. Застосування отриманих висновків у політичному та економічному аналізі сприятиме кращому розумінню глобальних імперських процесів, що мають безпосередній вплив на внутрішню політику та зовнішньополітичні орієнтири України.

7. Дотримання академічної доброчесності.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Суттєвих зауважень до роботи немає, серед непринципових можна такі:

- значний об'єм першого розділу (за обсягом приблизно, як два інших) та наявність у тексті помилок (як орфографічних, так і логічних);
- методологія світ-системної теорії досліджує, перш за все, матеріальну цивілізацію (зокрема, економіку та політику), але гіпотетично у ній може знайтись й місце для аналізу культурних феноменів (різних мов, цінностей тощо) – і це є може бути авторською новацією Панова В. Я. Проте, якби до використаних у дисертаційному дослідженні робіт І. Валлерстайна, Дж. Аррігі та С. Аміна, Володимир Ярославович додав би ще й роботи А. Франка та Ф. Броделя – це розширило б межі авторського аналізу. Так, І. Валлерстайн, хоча свідомо й обмежив власне дослідження часовими межами починаючи з «довгого

XVI ст.», однак погоджувався, що світ-економіки існували й до цього часу. Відповідно, концепція А. Франка про виникнення світ-системи понад 5 тис. років тому і переміщення центру її економічного та політичного домінування по планеті чудово вписалась би в аналіз дослідником імперських «*lingua franca*»;

- залишається низка дискусійних питань. Зокрема, в якій мірі теорія Імперії та Множинності М. Гардта та А. Негрі є актуальною для аналізу сучасного стану справ? Річ у тому, що в сучасному світі відбувається, скоріше за все, не стільки побудова деякого децентралізованого порядку (Імперії), скільки поширення хаосу та ентропії (зокрема, його прояви: повномасштабна війна в Україні, збройний конфлікт на Близькому Сході тощо). Наскільки швидко та незворотно Україна входить в ареал англійської «*lingua franca*»? Чи має Україна достатні ресурси для повноцінного захисту власної неповторності? Чи справді у сучасному світі відбувається перехід від методів тотального брутального насилля до методів «м'якої сили»? Чітка відповідь на ці питання збільшила б наукову цінність роботи;

- недостатньо розкритими в роботі залишились неанглійські «*lingua franca*» Заходу (зокрема, французька, німецька, іспанська).

Однак вказані зауваження не впливають на якість результатів дисертаційної роботи і обґрунтованість наведених здобувачем висновків.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст» за рівнем теоретичної обґрунтованості, новизною та практичним значенням її результатів є завершеною, самостійно виконаною науковою працею. Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Дисертація оформлена згідно з

вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019).

Здобувач Панов Володимир Ярославович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія.

Офіційний рецензент,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
філософського факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Олексій БАТАЛОВ

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 11:12:01 02.04.2025

Назва файлу з підписом: Рецензія_Баталов_О.А._Панов_В.Я._31_03_25.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 18.6 КБ

Назва файлу без підпису: Рецензія_Баталов_О.А._Панов_В.Я._31_03_25.docx.zip
Розмір файлу без підпису: 13.6 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Баталов Олексій Анатолійович

П.І.Б.: Баталов Олексій Анатолійович

Країна: Україна

РНОКПП: 2946112579

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 07:13:10 31.03.2025

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF9704000000F8A74D00A442B803

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Серійний номер носія особистого ключа: Не визначено

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAdES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

Підписані файли: Рецензія_Баталов_О.А._Панов_В.Я._31_03_25.docx

Версія від: 2025.01.15 13:00

Голові разової
спеціалізованої Вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Олександру ГОЛІКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

Рецензія

офіційного рецензента, доцента кафедри теоретичної і практичної філософії імені проф. Й. Б. Шада Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидата філософських наук, Ільїна Іллі Вікторовича на дисертаційну роботу Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Дисертація Володимира Панова, яка присвячена соціально-філософському аналізу мовного імперіалізму в українському контексті, вирізняється своєю актуальністю з кількох ключових причин. По-перше, обрана тема є надзвичайно важливою для сучасного українського суспільства, яке перебуває у процесі трансформації після тривалого впливу Росії та актуалізації англійської мови як нового глобального комунікативного інструмента. Дослідження зосереджується на впливі російської та англійської мов як *lingua francas*, концептуалізуючи ці мови не лише як засоби комунікації, але і як інструменти імперіалістичного впливу. По-друге, В. Панов застосовує напрацювання Б. Качру, Р. Філіпсона та інших теоретиків мовного імперіалізму для того, щоб зрозуміти комунікативні та політичні виміри використання тих чи інших мов в країнах, на існування яких вплинули та впливають великі імперії. Це робить дослідження важливим не лише для філософії, а й для мовної політики, соціології, культурології та глобалізаційних студій. Нарешті, дисертація розв'язує проблему взаємовідносин

між мовою як інструментом глобалізації та її потенційними ризиками як носія імперської ідеології. Унікальність роботи полягає у її здатності запропонувати новий підхід до мовної політики, орієнтуючись на концепцію трансмовного суб'єкта, який здатен функціонувати у глобальному комунікаційному просторі без втрати локальної ідентичності, використовуючи різні мови та їхні локальні синтети. Таким чином, праця В. Панова пропонує інструменти для осмислення й опору мовному імперіалізму, що робить її особливо важливою для України у час посилення англізації та дискримінації білінгвальних, синтетичних практик (суржик, російська мова тощо) в Україні.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Робота В. Панова має чітку структуру - вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (102 позиції). Обсяг дисертації - 202 сторінки, із них основний текст дослідження - 192 сторінки.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, основні завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, подано принципові теоретико-методологічні підходи й вказано методи, застосовані в дисертації. Також визначені наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У *Розділі 1* В. Панов формує вихідну гіпотезу щодо співвідношення імперіалізму та мовного імперіалізму, досліджуючи їхню сутність, мету, ієрархії та роль мови як засобу глобального впливу в імперіалістичних політиках минулого і сьогодення. Звертаючи увагу на ключові теорії імперіалізму (Гобсона, Леніна, Валлерстайна), сучасний світ-системний аналіз тощо, автор демонструє, як *lingua franca* стає інструментом економічного та культурного домінування. Він підкреслює, що мова є не тільки засобом комунікації, але й умовою товарної експансії та інтеграції ринку, втіленням політичної влади гегемона, яка через мову нав'язує правила гри та утворює спільний простір комунікації. Поновлюючи дискусії про колоніалізм, автор аналізує роботи Фанона, Саїда, Баби, Чау, висвітлюючи вплив колоніальної політики на мовну свідомість: комплекс неповноцінності колонізованих, ідеалізацію "рідної" мови,

тенденції до монологічності та пуризму. Мовний імперіалізм розглядається як форма контролю через стигматизацію, глорифікацію панівної мови та раціоналізацію мовних ієрархій, що закріплюють глобальний порядок, зокрема через інститути сертифікації, наприклад, англійської мови (TOEFL, IELTS). Качру, Мафвене та Філіпсон акцентують на необхідності відкидання мовної чистоти та ієрархічності, вказуючи на те, що мови є взаємопроникними й рівними. Автор також аналізує "третій простір" Баби як зону гібридизації, де формуються трансмовні ідентичності, що підривають бінарну модель "колонізатор-колонізований". Таким чином, у роботі закладено теоретичні основи для подальшого аналізу мовного імперіалізму в контексті української ситуації.

У **Розділі 2** дисертант досліджує концепт *lingua franca* як фундамент сучасного мовного імперіалізму, акцентуючи на його двоєдиній природі: інструмент глобальної комунікації та механізм владного впливу. Автор аналізує, як мови метрополії (англійська, французька, російська) історично виконували роль посередників у глобалізованій системі, сприяючи підтримці владних структур екс-метрополій та утворенню ієрархій між рідномовцями та нерідномовцями. Особливу увагу приділено трансмовності як новій категорії, що дозволяє суб'єктам інтегруватися у декілька мовних просторів, створюючи гібридні ідентичності в "третьому просторі" (за Бабою), де кордони між культурами розмиваються. Панов також висвітлює привласнення мови Внутрішнім колом, яке конструює нерідномовців як об'єктів мовного впливу, знижуючи їх мовлення до "шуму" та нав'язуючи залежність від рідномовців через сертифікації, мовні курси тощо. У глобалізованому світі, де ринки передбачають розширену комунікацію, *lingua franca* забезпечує доступ до економічних, культурних і політичних сфер, але одночасно слугує інструментом впровадження імперських ієрархій. Водночас автор підкреслює, що *lingua franca* є ідеологічно нейтральним медіатором, здатним передавати як імперські, так і контрімперські сигнали. Розвиваючи постколоніальний дискурс, Панов вказує, що радикальне збереження локального та мовний ізоляціонізм ведуть до

деструктивного розмежування, а трансмовний суб'єкт, який користується декількома мовами без жорсткої ідентифікації з ними, виступає прикладом протидії мовному імперіалізму. Таким чином, *lingua franca* є водночас імперським проектом, що структурує глобальну систему, та засобом для створення нових ідентичностей, що підривають її ієрархії. Такий підхід дозволяє не лише визначити роль *lingua franca* у глобальних процесах, але й проблематизувати їхній вплив на локальні мовні ідентичності.

У **Розділі 3** В. Панов досліджує роль *lingua franca* в українському контексті, зосереджуючи увагу на переході від домінування російської мови до інтеграції англійської як глобальної мови комунікації. Цей перехід відображає зрушення від колоніального спадку до прагнення інтеграції в західний світ, але водночас супроводжується низкою складних соціально-політичних і культурних процесів. Аналізуючи викорінення російської мови, автор підкреслює, що ця мова залишається глибоко укоріненою в українське суспільство, виконуючи функції, які вже адаптовані під місцевий контекст, зокрема у формі суржику, що відповідає концепції Качру про "світові англійські" мови. Викорінення російської мови, на думку Панова, є утопічним проектом, оскільки вона вже перестала бути виключно російською і стала елементом української ідентичності. Водночас, інтеграція англійської мови як нового *lingua franca* може стати викликом для збереження локального комунікативного простору, створюючи ризики розчинення української мови в глобальній культурі. Автор також підкреслює, що спроби нав'язати "чисту" українську мову, як це демонструє постать Ірини Фаріон, є відображенням колоніальної травми, яка продукує міфологію "Золотого віку" та одномовності, що насправді заперечує реальну ідентичність третього простору, тобто взаємодії локальної та глобальної культур. На тлі цього Панов критикує сучасний рух українізації як спрямований більше на витіснення російської мови, ніж на укріплення української, що підтверджується активною інтеграцією англійської мови. Автор розглядає проекти, подібні до «української російської», як можливість створити *lingua franca*, позбавлену імперського компонента, яка слугувала б виключно для

комунікації. Зрештою, мова в українському контексті постає як поле боротьби між минулим і майбутнім, між прагненням зберегти локальне та інтегруватися в глобальне, демонструючи складну динаміку постколоніального світу, де *lingua franca* одночасно виступає інструментом і викликом.

Висновки повно й змістовно підсумовують результати дослідження й співвіднесені з поставленими завданнями.

Список використаних джерел практично наполовину складений з англomовної наукової літератури (46 з 102 позицій).

Структура дисертації є логічною, її мета і завдання прямо корелюють з обраною темою та визначеною проблематикою дослідження. Виклад матеріалу послідовний, аргументований і грамотний. Дисертація В. Я. Панова є цілісним і завершеним дослідженням, вона оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки №759 від 31.05.2019).

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, грантами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та є складовою частиною науково-дослідної роботи «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (номер державної реєстрації: 0119U102260)

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Основні наукові положення дисертаційного дослідження висвітлено в восьми публікаціях В. Я. Панова у фахових наукових виданнях України (7 одноосібних статей та 1 - у співавторстві) з 2021 по 2024 роки. Також важливі наукові результати дисертаційної роботи пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Здобувач володіє широкими теоретико-методологічними компетенціями щодо дослідження мовного імперіалізму. Основні положення та результати

дисертації є науково обґрунтованими й достовірними. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти задекларованої теми дослідження.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

У дисертаційній роботі вперше запропоновано систематичну адаптацію теорії мовного імперіалізму до українського контексту з акцентом на використанні концепту *lingua franca* як мов глобальної комунікації. Новизна дослідження полягає в переосмисленні теорії мовного імперіалізму, яка до цього розглядалась переважно щодо англійської мови, та її перенесенні на російську мову в українському контексті.

Наукові результати дослідження включають: введення концепту *lingua franca* у розумінні мов глобальної комунікації, а також поняття трансмовного суб'єкта як учасника комунікативного простору; уточнення зв'язків між імперіалізмом і мовним імперіалізмом із розкриттям ролі мовної компоненти в економічній експлуатації; поглиблення теорії мовного імперіалізму за допомогою постколоніальних досліджень і напрацювань теорії культурного імперіалізму. Вперше здійснено адаптацію моделей Внутрішнього, Зовнішнього й Розширюваного кіл (за Качру) до російської мови, враховуючи її специфіку в Україні.

Також у роботі отримали подальший розвиток концепти Ж. Рансьєра (комунікативних стратегій влади та опору) та Р. Барта (фігур системності й ідеї «війни мов»), що дозволило розкрити взаємозв'язок між мовним імперіалізмом і формуванням сучасних соціальних і культурних ідентичностей. На основі аналізу було запропоновано зміни у мовній парадигмі, спрямовані на послаблення імперіалістичного впливу глобальних мов, зокрема англійської та російської.

6. Практичне значення одержаних результатів.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження В. Панова полягає в їхньому потенційному застосуванні для формування мовної політики України, спрямованої на баланс між інтеграцією у глобальний комунікативний простір та мінімізацією імперіалістичного впливу мов, а також на більш гнучке

розуміння мовної ситуації в Україні. Матеріали дисертації можуть бути використані для викладання курсів і спецкурсів із лінгвістики, культурології та постколоніальних студій, а також для підготовки курсових, кваліфікаційних і дисертаційних робіт, присвячених проблематиці мовного імперіалізму.

Дисертація В. Панова – це дуже сміливе, своєчасне, необхідне та рятівне дослідження в умовах неоліберального, ультранаціоналістичного, праворадикального проєкту розв'язання питання з білінгвальними, російськомовними-україномовними українцями в Україні засобами дискримінації, аб'юзу, віктимізації, шеймінгу та інших видів морального насильства.

7. Дотримання академічної доброчесності.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Відзначаючи високий теоретико-методологічний рівень дисертаційної роботи, наданої для рецензування, її практичну значущість та науково обґрунтовану новизну, маємо звернути увагу на деякі дискусійні моменти, які могли б доповнити дисертаційне дослідження або розставити певні акценти.

1. В дисертації використовуються у якості теоретико-методологічних принципів ідеї постмодернізму (с. 13-14, 26, 39 тощо) та трансверсальності, транскультурності (с. 15, 97, 174 тощо), з їхнім акцентом на комунікативності, відсутності єдиної істини, множинності ідентичностей, однак при цьому протягом усього дослідження імпліцитним є репродукція історико-матеріалістичного, лівого філософування з доволі яскраво вираженим класовим аспектом, розумінням нейтральності/політизованості мови та сучасних, капіталістичних практик, які обумовлюють(ся) мов(у/ою), втім не повністю визначаючи суб'єкта, оскільки народні маси формують «третій простір», власне, використання мови для свого самозбереження та реалізації. В цьому контексті

стиль філософування дисертанта є більш метамодерністським, ніж постмодерністським, оскільки визнає як ієрархії, так й гетерархії, а також вказує на потенціальний шлях емансипації від, в цьому випадку, лінгвістичного імперіалізму, виходячи за межі мейнстримного неоліберально-націоналістичного розуміння та вирішення мовного питання в Україні.

2. Дослідження В. Панова тільки б виграло через збільшення посилань на загальну філософську традицію. В рамках метамодерного неоматеріалізму питання мовного імперіалізму доволі розлого вивчав Мануель ДеЛанда в книзі «A Thousand Years of Nonlinear History», осучаснюючи дельозівський концепт тіла-без-органів та асамбляжу в контексті розгляду стандартизації та плюралізації мовних практик за останні декілька століть. Важливо, що ДеЛанда також розглядає класовий аспект цієї проблеми, а також звертається до кейсів французької та англійської мов. Жак Дерріда в рамках постструктуралізму звертався до концепту мовного імперіалізму в статті «Des tours de Babel». На думку філософа, Бог у біблійній історії одночасно перешкоджає цьому імперіалістичному пориву, - спробі встановлення універсальної мови, що мала б стати засобом для уніфікації людства, але водночас була б проявом насильства через нав'язування однієї ідіоми над іншими, - створюючи множинність мов, і накладає на людство "обов'язок перекладу", втім, який є завжди неможливістю. Для Дерріда Вавилонська вежа символізує основний парадокс перекладу: це необхідний процес для комунікації та побудови спільнот, але він завжди приречений на часткову невдачу, оскільки неможливо досягти повної прозорості чи універсальності. «Вавилон» залишається архетиповим прикладом неминучої багатомовності, яка створює напругу між прагненням до універсальності та непереборною роздробленістю мовних систем. Дерріда концептуалізує цю ситуацію поняттям невіршуваності. Дельоз та Гваттарі в книзі «A Thousand Plateaus» (див. главу «November 20, 1923: Postulates of Linguistics») звертаються до імперіалізму мови в контексті англійської та французької, наполягаючи на міноритаризації мовних практик мажоритарних мов. Для Дельоза і Гваттарі проблема мови не зводиться до боротьби між мажоритарними та міноритарними

мовами, а до питання, як саме мова може бути використана для створення нового – нового способу вираження, нової ідентичності, нового суспільства. «Ставати міноритарним» у цьому контексті означає відмову від домінантних норм і прагнення до різноманітності, варіативності й творчості. Дельоз і Гваттарі також підкреслюють, що міноритарні мови не мають існувати в ізоляції чи бути регіоналізованими. Їхня сила полягає у здатності створювати нові зв'язки між елементами великих мов, змінювати їхні усталені структури й відкривати можливості для творчого розвитку. У цьому сенсі малі мови стають не стільки об'єктами, скільки процесами, які демонструють потенціал змін у великих системах. В іншому місці (книга «Dialogues II», глава – «Dead Psychoanalysis: Analyse»; див. також «On the Superiority of Anglo-American Literature») Дельоз пропонує діаграматичний підхід до мови: розгляд мови не як фіксованої системи правил і значень, а як динамічного процесу, в якому варіативність, взаємодія та мутації «мажоритарних» мов та «регіональних діалектів» (взаємна контамінація англо-американської та афро-американської мов) створюють нові форми вираження, відкривають нові смисли та підривають усталені мовні норми. Це підхід, що акцентує на живому русі мовних елементів, їхній здатності змінюватися, переплітатися і формувати нові способи комунікації, тобто, детериторіалізації. Отже, ці філософи створили концептуальний апарат, який може вступити в діалог з запропонованим В. Пановим контентом, наприклад, в подальших доробках, підсилюючи позицію В. Панова.

3. Дисертант абсолютно обґрунтовано вважає, що «цілковитий та повноцінний відхід від російської - це доволі утопічна ідея» (с. 163). Втім, при цьому наводяться дані опитування щодо рідної мови від «Центра Разумкова» (с. 162-163), які буцімто свідчать про зниження комунікаційної затребуваності російської мови. Втім, як зазначала українська дослідниця Дар'я Сабурова («Новий символічний порядок: робітничий клас та мовне питання», *Спільне*), наявні соціальні опитування, що ґрунтуються на понятті «рідної мови», недостатньо відображають реальну мовну поведінку та уподобання українців. Такі опитування ігнорують багатомовність і гнучкість мовних практик українців,

а також роль суржику як самостійного явища. Спрощена категоризація мовних ідентичностей («російськомовний»-«україномовний») сприяє подальшій поляризації суспільства та символічному закріпленню мовних кордонів, що насправді є набагато рухливішими. Крім того, треба враховувати, що такі опитування не охоплюють українців 1), які знаходяться на окупованих Росією територіях, 2) які виїхала з країни, а також 3) уникають мобілізації тощо. Тому й частка тих українців, хто відчуває дискримінацію за мовною ознакою є досить маленькою (13%; відповідно до цього опитування – «Are Russian-speaking citizens of Ukraine oppressed and persecuted because of the Russian language: the results of a telephone survey conducted on May 26-June 5, 2023», KIS). Тому й виходить, що *«цілі регіони перестали розглядатися як частина українського суспільства. За таких обставин виникла величезна спокуса до спрощень і узагальнень. Це тоді, коли Донбас – означає сепаратизм і зраду. Коли російська мова – мова ворога й окупанта. Коли ледве не всі вихідці з Донбасу сприймаються в кращому разі підозріло, а в гіршому – як вороги»* (Василь Расевич. Ксенофобія, або Коли у себе вдома. *Zaxid.net*). Й це все відбувається, не зважаючи на те, що Венеціанська комісія Ради Європи двічі (1) Opinion No. 960/2019; 2) CDL-AD(2023)028) критикувала дискримінаційні та антиконституційні закони України відносно носіїв російської мови. Таке становище явно не буде сприяти порозумінню українців на вільній території України, поверненню українців з-за кордону та інклюзії українців з-за окупованих територій після їхньої деокупації. Отже, стверджувати про масовий відхід від російської мови на основі поточних опитувань – це не дуже правильно. Втім, наведені матеріали якраз підтверджують загальну думку автора щодо трансмовності сучасного суб'єкта, в тому числі сучасних українців та лише підкреслюють практичну значущість отриманих В. Пановим результатів дослідження.

Втім, ці зауваги й запитання є елементом наукової дискусії і не впливають на загальну високу оцінку дисертації В. Панова.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

В. Я. Панов представив цілком самостійну й завершену кваліфікаційну наукову працю, ретельно виконавши завдання з дослідження мовного імперіалізму в українському контексті, що повністю відповідає заявленій темі. Новизна й наукова цінність дисертаційної роботи полягає в аналізі мовної ситуації в Україні крізь призму соціально-філософської концепції мовного імперіалізму та розуміння трансмовності сучасного суб'єкта. Актуальність і рівень розкриття поставлених проблем, новизна дисертації і ступінь обґрунтованості винесених на захист наукових положень, повнота їх апробації повністю відповідають «Вимогам до оформлення дисертації», що затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. №40, «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, та «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. №261, отже здобувач Володимир Ярославович Панов заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія.

Офіційний рецензент,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри теоретичної і практичної
філософії імені проф. Й. Б. Шада
філософського факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Ілля ІЛЬІН

ІЛЬІН ІЛЛЯ ВІКТОРОВИЧ

Результат перевірки підпису	Signature is valid
П.І.Б.	ІЛЬІН ІЛЛЯ ВІКТОРОВИЧ
РНОКПП	3233018752
Організація (установа)	ФІЗИЧНА ОСОБА
Код ЄДРПОУ	
Посада	
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для даних від Надавача)	21:09:00 31.03.2025
Сертифікат виданий	КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер	5E984D526F82F38F04000000A64F4201F7B9F405
Тип носія особистого ключа	Захищений
Алгоритм підпису	dstu4145
Тип підпису	Кваліфікований
Формат підпису	CAdES-T
Сертифікат	Кваліфікований

*Голові разової спеціалізованої
Вченої ради Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Олександрову ГОЛІКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022*

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук (спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії), професора кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Бойченка Михайла Івановича на дисертаційну роботу Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст», подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 033 – Філософія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Актуальність теми дисертаційного дослідження Панова Володимира Ярославовича не викликає сумнівів і обумовлена як лінгвістичним поворотом у сучасній філософії, так і суспільно-політичною злободенністю проблематики мовної політики в Україні. Автор здійснює сміливу і в цілому успішну спробу філософського обґрунтування теми мовного імперіалізму, яка вже набула достатньо розлогого аналізу у політичній науці та теорії міжнародних відносин. Філософський підхід розкриває нові можливості поставити саме мовний вимір імперіалістичної політики і практики на перше місце і проаналізувати, якою мірою сама природа мови як символічної системи та соціального інституту надає можливості для розгортання соціальної реальності імперського типу.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому й оформлення.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і складається з анотацій, вступу, трьох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел зі 102 найменувань.

У першому розділі «Імперіалізм vs мовний імперіалізм» автор, здійснюючи розгорнуте порівняння різних концепцій імперіалізму, розкриває і обґрунтовує специфіку власного підходу до проблеми мовного імперіалізму. Автор дає ємні і влучні характеристики різним підходам до теми імперіалізму, у своєму огляді формуючи багатомірний і переконливий його концепт. При цьому дисертант послідовно розглядає і один за одним відкладає вбік політичний,

економічний, правовий, психологічний, культурологічний, лінгвістичний та інші варіанти витлумачення імперіалізму як можливої основи для пояснення мовного імперіалізму. Можна погодитись з висновком автора, що «імперіалізм – це штучно створена ситуація, направлена на отримання переваги (зокрема економічної) для метрополії» (с. 58). Виявляючи атрибутивну роль мови у встановленні колонізатором свого панування, дисертант справедливо зазначає, що переважна більшість наявних досліджень з теми мовного/лінгвістичного імперіалізму стосується англійської мови. Автор цілком слушно докладно зупиняється на аналізі праць ключового автора з цієї теми – Роберта Філіпсона, але здійснює також і, за його власними словами «ґрунтовну» критику його поглядів, узагальнюючи наявні критичні тези інших авторів і додаючи до них власні (с. 68-70). Дисертант вводить в український науковий простір розгорнутий виклад евристично цікавих ідей лінгвістичної екології японського професора Юкіо Цуди і передусім – концепту «екології мовної парадигми» (с. 75-79). Не менш цікаву і евристично плідну концепцію розкриває автор, звертаючись далі до концепції американського дослідника індійського походження Бража Качру і його концепції трьох кіл поширення англійської мови (с. 80-88). В результаті цього концептуального огляду дисертант здійснює власні важливі філософські висновки, які ляжуть в основу його дальшого дослідження, уточнюючи його методологію та предмет.

У **другому** розділі «Lingua franca» увага автора зосереджена на різних версіях втілення концепту глобальної мови – у такій ролі можна розглядати до десяти різних природних мов світу, а також деякі штучні мови. Автор надає нового, філософського звучання давно відомому концепту *lingua franca*, аналізуючи його функціональні, ціннісні, інституційні та комунікаційні виміри і смислові аспекти. Особливо цінним здобутком автора постає філософська концептуалізація ним поняття «комунікативного імперіалізму» (с. 124-128). Важливим є положення новизни, базоване на дослідженнях у цьому розділі: «*lingua francas* – це імперіалістичні проєкти, від яких неможливо відмовитися» (с. 20). Справді, попри те, що існує безліч способів здійснити міжнародну комунікацію, саме *lingua franca* є такими мовами, які формалізовано як відповідні глобальні мови науки (латина, а нині – англійська), фінансів (англійська і французька), дипломатії (англійська і французька) тощо. Автор слушно зауважує, що «хоча іспанська і є однією з найпоширеніших мов світу, з боку Іспанії не видно системної політики щодо використання іспанської мови як інструменту влади» (с. 21). Хіба що можна було би зауважити, що іспанська все ж є однією з офіційних мов ООН. У випадку ж англійської або французької цей примус є більш жорстким і системним: тут або ти користуєшся певною мовою,

або комунікація у міжнародному форматі не буде вдалою і точно не буде офіційною.

У **третьому** розділі «Lingua franca в українському контексті» автором здійснено розгорнутий аналіз мовної ситуації в Україні з погляду мовного/лінгвістичного імперіалізму. Особливої суспільно-політичної гостроти і наукової актуальності тут набуває аналіз претензій російської мови стати lingua franca як засобу глобальної комунікації – в усякому разі на так званому пострадянському просторі і передусім – в Україні, що автор досліджує спеціально і ретельно. Заслуговують на схвалення аргументовані зусилля автора розвіяти міфи про панування російської мови (с. 144-151), а також виявлення системного характеру протистояння російської та англійської мови у самій росії (с. 155-158), а також заслуговує на увагу критика автором спроб легалізації так званої «української російської» мови (с. 162-165). Водночас, заслугою дисертанта є також виявлення не лише переваг, але й ризиків та недоліків не просто поширення в Україні англійської, але запровадження її в Україні у статусі англійського мовного імперіалізму.

У **висновках** окреслені основні результати дисертаційного дослідження, практичне значення отриманих результатів, а також перспективні напрямки їхнього використання та розвитку.

Список використаних джерел містить усі основні потрібні для проведення даного дослідження джерела: автор залучає до дослідження як актуальну основну вітчизняну, так і ключову закордонну літературу з обраної проблематики. Структура та оформлення дисертації в цілому відповідає меті, цілям і завданням здійсненого автором дослідження. Зміст, структура, оформлення дисертації та кількість публікацій відповідають вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44, та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій».

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, грантами

Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та є складовою частиною науково-дослідної роботи «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (номер державної реєстрації: 0119U102260).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень

Головні результати дисертаційної роботи Панова В. Я. відповідають критеріям обґрунтованості та достовірності. Автор глибоко і компетентно

аналізує праці фахівців з проблематики мовного імперіалізму, причому не лише у царині філософії, але також і у сфері політичної науки, економіки, лінгвістики тощо. За цього не лише результати проведеного дисертаційного дослідження, але й сам рукопис дисертації постає як постійне творення автором власних наукових гіпотез, положень, висновків і рекомендацій, які мають високий ступінь обґрунтованості, концептуальної зв'язності і евристичності.

5. Основні наукові результати, отримані автором, та їхня наукова новизна

Аналіз тексту дисертації та змісту публікацій Панова В. Я. дає змогу зробити висновок, що результати є науково новими, оригінальними та відповідають останнім тенденціям філософської наукової думки не лише в Україні, але й у світі. Новизна та оригінальність наукових результатів і висновків дисертаційної праці не викликають жодних сумнівів і забезпечуються зверненням до актуальних впливових філософських напрямків та авторською оригінальною інтерпретацією предмету свого дослідження.

6. Практичне значення одержаних результатів визначається глибоким філософським розумінням автором феномену мовного/лінгвістичного імперіалізму. Передусім, автор цілком справедливо звертає увагу на те, що некоректно редукувати мовний імперіалізм до економічного, політичного чи інших його форм прояву і обґрунтовує самодостатність як самого феномену мовного/лінгвістичного імперіалізму, так і його дослідження – передусім, засобами філософії.

7. Дотримання академічної доброчесності

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до тексту дисертації

1. По-перше, під час дослідження впливу англійської чи російської мов, варто брати до уваги також інші їх соціальні ролі у міжнародних відносинах, а не лише їх функціонування як *lingua franca*. Так, наприклад, вивчаючи явища мовного субстрату (с. 17, 185), автору варто було також звернутися і до лінгвістичних концептів мовних суперстрату та адстрату – з тим, аби дати їм філософське тлумачення, або й вивести відповідні філософські концепт мовного суперстрату та мовного адстрату. *Суперстрат* у лінгвістиці – «елементи переможеної прийшлої мови народу-завойовника в мові-переможниці місцевого населення. Наприклад, тюркські (булгарські) елементи в слов'янській болгарській мові і германські (франкські) елементи в романській французькій мові, а також французькі (норманські) елементи в англійській мові», а *адстрат*

– «ознаки мовної системи, що виявляють тривалий вплив однієї мови на іншу в процесі контактування різних етносів. Не засвідчує поглинання однією мови іншою, тобто означає таке контактування мов, що не призводить до етнічної асиміляції».

2. По-друге, звертаючись до концепту «м'якої сили» як ключового для розуміння способу дії мовного імперіалізму, автор не звертається до деяких з найбільш знакових робіт, які обґрунтовували цей концепт, а саме до праці Збігнева Бжезінського «Велика шахівниця» (є український переклад) та праці Джозефа Ная «М'яка сила» («Soft Power. The Means to success in world politics», розділи англійською, а також ключові статті автора англійською є у відкритому доступі в інтернеті). Наявна у відкритому доступі також монографія за редакції Яна Мілісена «The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations» (2005). Всі ці роботи варто було долучити до дослідження, аби поглибити розуміння механізмів дії м'якої сили у міжнародних відносинах і у функціонуванні мовного імперіалізму.

3. По-третє, аналізуючи кола соціальної комунікації автор не звертається до концепції феноменологічної соціології Альфреда Шюца, у якій він розкриває цю тему як розгортання структур життєсвіту. Концепт «життєвий світ» автор використовує (с. 97-98, 105, 125, 127, 129, 189), однак апелює лише до його витлумачення Юргеном Габермасом, не звертаючись до праць Едмунда Гусерля, який, власне, і запроваджує цей термін, і до праць Шюца. Водночас праці цих авторів, у яких досліджено термін «життєсвіт», перекладено українською – «Картезіанські медитації. Вступ до феноменології» Гусерля та «Структури життєсвіту» Шюца. Звернення до цих праць посилює би методологічну основу даної дисертації.

4. По-четверте, звертаючись цілком слушно до ідей Імануеля Валерстайна та його послідовників (таких як Джовані Арігі і Самір Амін (с. 28), Фейзал Чодрі (с. 35)), автор дисертації оминув посилання на праці самого Валерстайна, обмежившись викладом його теоретичних позицій через аналіз праць його послідовників та дослідників (Луїз Феліпе Осоріо, Олександр Гурбич, Євген Ніколаєв, Олександр Фісун (с. 29-32)). Крім того, у рукописі дисертації окремі важливі згадки про ідеї Валерстайна на с. 110 і 122 не супроводжуються посиланнями на його праці. Водночас, у відкритому доступі в інтернеті можна знайти викладені повний текст книг «The Modern World-System» (у кількох книгах), «Utopistics» (1998), «The Essential Wallerstein» (2000), спільна книга Валерстайна та Етьєна Балібара «Race, Nation, Class. Ambiguous Identities» (1991), розділи книг Валерстайна «Unthinking Social Science» (1991), «The End of the World as We Know it: Social Science for the Twenty-first Century» (1999).

5. Нарешті, по-п'яте, рукопис дисертації містить елементи есеїстики і публіцистичного стилю, які, втім, не перекривають основного академічного стилю викладу матеріалу дисертації. Втім, варто було би все ж внести у список використаних джерел усі ті праці і усіх тих дослідників (Георга Гегеля, Володимира Леніна, Олександра Кожева та інших), яких автор сумлінно згадує у рукописі дисертації. Трапляються також незначні відхилення від загальноприйнятих способів структурування тексту такого жанру, як дисертація. Все це не має критичного характеру і може бути віднесеним до авторського способу викладу матеріалу.

9. Загальні висновки щодо тексту дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст» за рівнем теоретичної обґрунтованості, новизною та практичним значенням її результатів є завершеною самостійно виконаною науковою працею, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки, за спеціальністю 033 – Філософія. Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами). Дисертація оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки №759 від 31.05.2019).

Офіційний опонент:

**доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
філософського факультету
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

Михайло БОЙЧЕНКО

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 16:32:57 01.04.2025

Назва файлу з підписом: Відгук Бойченка на дис Панова.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 43.0 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук Бойченка на дис Панова.docx
Розмір файлу без підпису: 40.2 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Бойченко Михайло Іванович

П.І.Б.: Бойченко Михайло Іванович

Країна: Україна

РНОКПП: 2659404616

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 16:32:49 01.04.2025

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF9704000000CD1F1C00F236BA03

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAdES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.02.05 13:00

Голові разової
спеціалізованої Вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Олександру ГОЛІКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента, доцента, завідувача кафедри філософії Українського державного університету імені Михайла Драгоманова кандидата філософських наук (спеціальність – 09.00.05 – історія філософії), Гончаренко Катерини Сергіївни на дисертацію Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Дослідження питання мовного імперіалізму, особливо в контексті реалій українського сьогодення, є як ніколи актуальним, що власне з палким науковим азартом і обґрунтовується актором роботи. В Pre Scriptum вступної частини Володимир Ярославович, в дусі французьких філософів 68-го року, висловлює власний background в наукових пошуках та підставах до трансформаційних змін логіки спрямування теми. Слід зазначити, що попри мову викладу матеріалу, яка викликає повагу (автор уникає обтяжливості академічної формалізації) дисертант вірно підмічає те, про що ми всі сьогодні думаємо, розуміємо, але конкретних відповідей на поставлену задачу не маємо. «Повномасштабне вторгнення викликало насправді проблематичну ситуацію довкола російської мови: суспільство почало стрімко відмовлятися від російської, оскільки сама ця мова у суспільній свідомості обросла негативними асоціаціями (як і будь-що «російське»), хоча все ще немає впевненості, що суспільство змогло побачити імперський вплив цієї мови. Іншими словами, багато хто відмовився від російської не тому, що бачить в

ній інструмент російської влади, а тому що вона викликає негативні емоції. Але емоції можуть бути швидкоплинними, отже існує й загроза повернутися в імперський вплив російської мови. Щобільше, ця емоційність немов підштовхує наше суспільство до іншої крайності – до бездумного підкорення англійській мові, яка зараз вбачається ледь не панацеєю від усіх проблем нашого суспільства» (с. 12). Напевне погодимося з тим, що буде вкрай абсурдним, коли з плином часу українці, які наразі несвідомо намагаються говорити українською, забувши про всі руйнації, втрати, винищення повернуться до звичної мовної практики. Та не лише це увиразнює аспект актуальності.

У вищезазначеному висловлюванні дисертанта щодо актуальності теми ми вбачаємо два ключових моменти. По-перше, як нам вже доводилося неодноразово стверджувати, українське суспільство, пройшовши низку значних історичних випробувань, подій, які випали на долю народу та поневірянь все ж не дійшло до впевненості у своїх власних цінностях. Українському народу постійно доводиться, певною мірою, виправдовувати власну мову, світогляд, ідентичність тощо. І власне тому, ми всі зрощені на комплексі меншовартості, який дається в знаки одразу, коли доводиться стикатися з іншою, можливо, більш глобальною культурою.

Інший аспект, який хочеться зазначити, це глобалізаційні процеси в яких зараз перебуває світ і до яких причетна і українська культура. Без критичної налаштованості щодо так званих транскультурних процесів (можливо через менталітет, який завжди про відкритість до всього нового) українське суспільство швидко схоплює тенденції mainstream та намагається відповідати їм. В цьому ключі заточеність на знання англійської мови може бути такою собі глобалізаційною вимогою. І хоча обсценний бік цього є не більше ніж придушення глобальною культурою локальних чи зведення нанівець ідентифікаційних маркерів окремої народності, людство категорично відмовляється бачити небезпеки, які ці та інші процеси можуть спричинити. Що не мене парадоксально в даній ситуації так це те, що українці, які навіть

не володіють вільно українською (суржик, мовні покручі) все ж націлені на знання англійської мови.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому й оформлення.

Дисертація являє собою самостійне, завершене та цілісне наукове дослідження. Текст роботи добре структурований, викладений професійною мовою, відрізняється гарним рівнем методологічної культури та науковим стилем мовлення. Робота складається з 3 розділів, кожен з яких має підрозділи, містить висновки до кожного розділу. Висновки дисертаційної роботи підкреслюють наукову новизну проведених досліджень та логічно виходять із викладеного матеріалу, достатньо повно його відображають, дають відповідь на поставлені в роботі мету та завдання дослідження.

Перелік використаної літератури включає 102 джерел, додатки містять список публікацій здобувача за темою дисертації. Матеріал дисертації викладено в логічній послідовності та доступно для сприйняття.

Зміст, структура, оформлення дисертації та кількість публікацій відповідають вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. No 44 (редакція від 01.01.2024 р.), та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017р. No 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій».

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, грантами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та є складовою частиною науково-дослідної роботи «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (номер державної реєстрації: 0119U102260).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, відповідає критеріям

вивіреності, логічності та достеменності. Робота має логічну побудову, її основний зміст викладений у трьох взаємопов'язаних розділах. Ще зі вступу стає очевидним, що робота є ґрунтовним дослідженням, написаним самостійно. Аналіз дослідницького підґрунтя та засобів, виведених наукових висновків, критичність в ході викладу матеріалу, що дозволили вивести ключові результати – достатньою мірою обґрунтовані. Їхня наукова достеменність не викликає сумнівів, оскільки отримані внаслідок ґрунтовної аналітичної роботи результати тримаються на вагомості підмурка значної джерельної бази. В основу дисертаційної роботи покладено значну кількість праць провідних вітчизняних та іноземних представників філософської думки, а також вивірену методологію, яка є досить адекватною щодо предмета та завдань дослідження.

Варто зазначити, що завдання дослідження, положення наукової новизни, результати та висновки роботи є логічно взаємопов'язаними і відображають авторський внесок. Достеменність отриманих результатів посилена відповідним доробком дисертанта: фахові статті, тезові матеріали, що було опубліковано у фахових наукових періодичних виданнях й оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Аналізуючи дисертаційну роботу Володимира Ярославовича, необхідно зазначити, що здобувач не просто теоретизує та викладає дослідницький фактаж за темою проведеного дослідження, але й свідомо підходить до реалізації своєї роботи увиразнюючи це в можливих перспективах для української культури нашого сьогодення.

У першому розділі дослідження автор окреслює межі визначення імперіалізму через опис історії застосування мови в імперіалістичному контексті, й демонструє різницю між цим застосуванням у минулому та сучасності, завдяки чому логічно підводить до встановлення меж мовного імперіалізму. Прикметним є те, що здобувач не формує «послужного списку» з тих, хто дослідників, які будь-яким чином зачіпали дане питання, а чітко

окреслює межі теоретичного загалу. «Ми не бачимо сенсу зараз перераховувати та детально розкривати усіх дослідників імперіалізму, адже нашою метою є не дослідження історії питання, а розкриття нинішнього стану (мовного) імперіалізму в Україні» (с. 25).

Доречним у першому розділі для визначення мовного імперіалізму через смисли його концептуальної сітки, є звернення до аналізу світ-систем. «Основною одиницею для розгляду світ-системний аналіз бере “цілісність”. Цілісності далеко не обов’язково дорівнюють національним державам чи конкретним локальним суспільствам, а, навпаки, майже завжди вони є наднаціональними та навіть надрегіональними утвореннями, які об’єднують в одне ціле різні локальності (що потребують одне одного для функціонування)» (с. 29). Відтак дисертантові вдається вийти на розуміння світ-імперії та гегемона, а відповідно і визначити принципи за яких з’являється мовний імперіалізм.

«...глобальна мова в глобалізованому світі є одним з найцінніших товарів, прибуток з якого для національних держав, які привласнили мову, уможлиблюється різними сертифікаціями типу TOEFL або IELTS. Глобальний порядок вимагає знання глобальної мови, яке можна купити в міріаді приватних мовних шкіл. Знов, ми ще будемо про це говорити, але Імперія - як глобальна виробнича мережа - потребує і вимагає глобальної англійської мови для свого функціонування та для участі в собі, таким чином підштовхуючи суб’єктів до її купівлі» (с. 39) Даний пасаж, який зустрічається в першому розділі дисертаційного дослідження є наглядним для ілюстрації того, що автор роботи активно залучає до аналізу соціокультурні ситуації сьогодення.

Варте уваги й звернення до археології знання та дискурсу Мішеля Фуко, оскільки дозволяє виявити прояви імперіалізму в дискурсивних практиках.

Другий розділ є прикметним завдяки тому, що здобувач формулює окремі положення, які підсвічують його авторське бачення. Так, на с. 129 знаходимо цікаве твердження щодо взаємозв’язку мови та ідеології. «Варто одразу зробити один момент максимально ясним: на відміну від багатьох

дослідників (мовного) імперіалізму, ми не вбачаємо в мові якусь імпліцитно закладену ідеологію, але вбачаємо мову як ідеологічно чистий медіатор, якщо так можна сказати. Так, через цей медіатор можна розповсюджувати ідеологію, але, знов, сам цей медіатор нейтральний, він може передавати будь-які сигнали (зокрема як імперські, так і контрімперські)». Також, виразності авторської думки додає і аналіз комунікативних просторів.

Третій розділ роботи розкриває поставлену мету дослідження, яка фактично зводиться до тези: «основна дилема українського становища, враховуючи актуальні обставини, полягає у тому, що Україна стрімко рухається від однієї *lingua franca* до іншої - від російської до англійської» (с. 133). В цьому розділі доречними є паралелі та дібрані для обґрунтування дослідження. Звернення до праць того ж таки Ж. Рансьєра. Чи от Пазоліні, який дозволяє розмежувати мову як політичний інструмент та позаполітичний. «Тож врешті Пазоліні прямо заявляє, що втручання загального стандарту мови є насправді втручанням політичного. Саме тому йому важливо розрізнити *lingua* як літературний стандарт, сталий канон письма, що є політичними (зокрема й тому, що контролюються інтелектуалами, які працюють на панівний клас; в цьому аспекті ми повертаємося до Грамші) та *linguaggio* - розмовну мову, яка не є політичною» (с. 137).

5. Основні наукові результати, отримані автором, та їхня наукова новизна

У дисертації Панова В.Я. представлені результати, які повною мірою спрямовані на виявлення мовного імперіалізму в українському контексті. Основні положення дисертаційної роботи, що містять беззаперечну її наукову новизну, полягають у такому:

- завдяки опрацюванню, аналізу, коментуванню літератури дисертант розробляє концепт *lingua franca* та доводить, що *lingua francas* – це імперіалістичні проєкти, від яких неможливо відмовитися;

- уточнено зв'язок між імперіалізмом та мовним імперіалізмом. А саме, теорія імперіалізму викладена з акцентом та мовний компоненті у здійсненні економічної експлуатації; розкрито, що традиційний мовний імперіалізм базується на мультикультурній логіці, що суперечить транскультурній суті сучасного суб'єкта; поглиблена теорія мовного імперіалізму, яка була доповнена напрацюваннями з теорії культурного імперіалізму/постколоніальних студій;
- розширено теорію мовного імперіалізму, яка була доповнена напрацюваннями постколоніальної теорії, а також концептами Ж. Рансьєра та Р. Барта.

6. Практичне значення одержаних результатів

Науково-методичні результати поданої дисертаційної роботи може бути покладено в основу освітніх дисциплін та вибіркового курсів, які викладаються в академічному середовищі. Текст дисертаційного дослідження може бути засновком для подальшої публікації авторської монографії.

7. Дотримання академічної доброчесності

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до тексту дисертації

Позитивно оцінюючи дисертацію Володимира Ярославовича Панова, необхідно зазначити деякі зауваження та побажання, виділити окремі висновки автора, що на нашу думку, є дискусійними і потребують подальшого обґрунтування:

По-перше, в роботі присутня характеристика «Якщо говорити про методологію Баби, то це поєднання Лакана, Дерріда та Фуко» (с. 48), однак ми дещо не розуміємо на чому тримається дане порівняння та просили б його розтлумачити;

По-друге, з посиланнями на джерела автор зазначає, що «Третій простір варто розуміти як простір розрізнення (différance як у Дерріда), тобто такий, що постійно продукує нові розрізнення. Зокрема породжуються (й розрізняються) нові ідентичності. Знову ж, саме тому бінарність двох ідентичностей неможлива». Однак, хочемо зазначити, що розрізнення про яке йдеться у Ж. Дерріда більше свідчить про становлення будь-чого, в т той час коли ідентичність має визначальне коло ідентифікаторів. Термін «différance» є навмисною грою слів, що з'єднує французькі дієслова «différer» (відрізнятися) і «différer» (відкладати), причому його написання з літерою «а» замість «е» підкреслює відмінність від звичайного слова «différence» (відмінність), акцентуючи увагу на процесі. Для Дерріда розрізнення означає, що сенс у мові ніколи не є фіксованим або повністю присутнім: він постійно відкладається, виникаючи лише через відносини відмінностей між знаками, а не через їхню безпосередню відповідність реальності. Наприклад, значення слова визначається не його прямим зв'язком з об'єктом, а тим, чим воно відрізняється від інших слів у системі мови. Таким чином, différance підриває традиційні уявлення про стабільність сенсу, істини чи ідентичності, показуючи, як у мові та мисленні завжди є невловима гра відмінностей і неповнота. У контексті філософії Ж. Дерріда це поняття стає інструментом для критики метафізики присутності.

Також в даному пасажі аналізу та висловлювань щодо Ж. Дерріда автор посилається на дослідження критиків (самі ж посилання в переліку джерел на Ж. Дерріда є відсутніми), а тому відсутня авторська оцінка тих моментів, що висловлюються. До прикладу, було б доречним звернення до роботи Жака Дерріда «Про поштову листівку: від Сократа до Фрейда та далі».

По-третьє, на с. 98 дисертаційного дослідження автор звертається до поняття трансверсальності, а точніше поняття трансверсального розуму. Доречно тут зробити посилання й на трансверсальний розум того ж Вельша. Здобувач зауважує: «Трансверсальний розум - вміння оперувати декількома логіками, гештальтами, перемикатися між ними та препарувати реальність з

погляду цих логік; вміння поєднувати та узгоджувати ці різні логіки між собою тощо (Вельш)», а далі продовжує: «Володіння декількома мовами передбачає те ж саме: це перемикання між різними логіками мов, між різними стандартами мов, зокрема акцентами (особливо якщо ми говоримо про укорінені стандарти; наприклад з індійського стандарту на англійський-загальний), а також це перемикання між логіками різних сфер, які монополізувала ця мова (про це далі) тощо. Щобільше, таке одночасне *трансверсальне користування різними мовами* врешті призводить до їх синтезування, запозичення лексики чи навіть граматики, синтаксису тощо з іншої; іншими словами, здійснюється укорінення, про яке писав Качру, тобто сам факт укорінення мов підтверджує в якомусь сенсі позицію Вельша». На нашу думку, це порівняння є дещо некоректним. Адже, якщо звернутися до ідеї трансверсальності («ERI-Net's framework on transversal competences» ЮНЕСКО чи ідеї Проекту VISKA (Бельгія, Ісландія, Ірландія), то можна побачити, що трансверсальність переважно не про «перемикання логік мов» чи про користування різними мовами, а про вибір тієї мови, яка є провідною і світі, і яка забезпечить максимальну перспективу в працевлаштуванні та адаптації до ринку праці в умовах нестабільності. Радше трансверсальність підтримує мовний імперіалізм. Що ж до Вельша, то його трансверсальний розум вказує на динамізм та можливість реконструювати будь-які зв'язки між дивергентними парадигмами;

По-четверте, суперечливість твердження «Таким чином намагаючись нав'язати чисту мову, такі люди як Фаріон, по-перше, здійснюють насильство над суспільством, оскільки взагалі займаються нав'язуванням; по-друге, оперують примарним конструктором того, чого ніколи не існувало (Золотого віку, “чистого” стану культури та мови; тут можна додати, що розмова про “чистоту” може вестися тільки з позицій мультикультуралізму, який ігнорує взаємодію та взаємовплив культур); по-третє, насправді нав'язують суспільству травму, відчужують у нього ідентичність третього простору, підміняючи її міфічною “чистою”, яку не досягти» (с. 134). Так, можна

погодитися з твердженнями про «нав'язування» чи неможливість існування «чистої мови», однак взаємодія та взаємовплив культур про який говорить автор, все ж повертає до питання глобалізації та можливості знищення локальної культури.

9. Загальні висновки щодо тексту дисертаційної роботи

Дисертація Панова В.Я. на тему: «Мовний імперіалізм: український контекст» є цілісним, завершеним, самостійним, актуальним дослідженням, виконаним на належному теоретико-методологічному рівні. Нові наукові положення, висновки та рекомендації, одержані у процесі проведеного дослідження та винесені на захист, є авторським вкладом у розвиток сучасної філософської думки.

Дисертаційна робота Панова Володимира Ярославовича «Мовний імперіалізм: український контекст» за рівнем теоретичної обґрунтованості, новизною та практичним значенням її результатів є завершеною самостійно виконаною науковою працею, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки, за спеціальністю 033 Філософія. Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. No 44. Дисертація оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 року No 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки No 759 від 31.05.2019).

Офіційний опонент
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Навчально-наукового інституту
філософії та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Катерина ГОНЧАРЕНКО

ГОНЧАРЕНКО КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА

Результат перевірки підпису	Підпис вірний
П.І.Б.	ГОНЧАРЕНКО КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА
РНОКПП	3114922904
Організація (установа)	ФІЗИЧНА ОСОБА
Код ЄДРПОУ	
Посада	
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для даних від Надавача)	22:28:15 31.03.2025
Сертифікат виданий	КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер	5E984D526F82F38F040000006317C1013E1A2F06
Тип носія особистого ключа	Захищений
Алгоритм підпису	dstu4145
Тип підпису	Кваліфікований
Формат підпису	CAdES-T
Сертифікат	Кваліфікований